

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Подолук С.М.

*кандидат філологічних наук, викладач,
Луцький педагогічний коледж*

ПОХОДЖЕННЯ ТА СТАДІАЛЬНІСТЬ КОЛЯДОК З ВІЙСЬКОВИМИ МОТИВАМИ

Незважаючи на постійну увагу науковців до питання вивчення колядок, проблема походження колядок з військовими мотивами залишається малодослідженою. Увага фольклористів зосереджувалась, головним чином, на жанрових особливостях текстів, тоді як питання генези та національної специфіки українських колядок й досі залишаються недостатньо вивченими.

Мета нашої розвідки – віднайти й систематизувати зразки українських колядок з військовими мотивами, з'ясувати час утвердження тих або інших образів, рис відповідно до відомих етнографічних фактів, раритетів давніх епох. Однією з суттєвих особливостей українських колядок з військовими мотивами є те, що пам'ять народу зафіксувала й зберегла у мотивах не одну, а декілька стадій національного розвитку. Зрозуміло, що поділ українських колядок з військовими мотивами на стадії – лише умовна наукова конструкція, оскільки чітких меж між різними етапами їх побутування провести неможливо.

Окремі тексти колядок з військовими мотивами зберігають **рудименти епохи неоліту (VI – поч. IV тис. до н.е.)**. Саме у цей період відбувся перехід від мисливства до скотарства, а згодом – хліборобства й осілого способу життя, що сприяло зростанню ролі жінки у суспільстві. Основною родинною одиницею того часу була матріархальна родова община на чолі якої стояла найстарша жінка роду. Одружуючись, чоловік переходив у рід своєї дружини й залишався там жити [12, 29]. Вступ у права чоловіка супроводжувався численними випробуваннями. Саме про такі перешкоди йдеться також у колядці, в якій герой фантастичним шляхом іде на сватання. Тут *мости з тонкої трости, гатки з кудрявої м'ятки, стовпи золотії та шнури дротянії* [10, 41].

З епохою неоліту дослідники пов'язують також мотиви казкової мандрівки воїна у чужу землю (*у тридев'яте царство, за тидев'ять земель*), у якій парубкові доводиться здолати перешкоди з метою завоювання нареченої. Частим мотивом парубоцьких колядок з

військовими мотивами є повчання матері перед походом: *У неділейку бардзо ранейко, / Святий вечір, бардзо ранейко, / Та й прийшов наказ йти на войнойку./ Хто сина має – хай виражає, / Хай виражає, хай навчає:/ Іди, синочку, та й на войнойку, / Поперед війська не показуйся, / Позаду війська не вставайся...*

Рудименти матріархальних норм дослідники знаходять також у старовинних колядках, у яких співається про те, як матінка «*войском правляла*». Одну таку колядку записано в Олевському районі Житомирської області. У своєму монографічному дослідженні ми доводимо присутність елементів матріархату в цій колядці: «це і величання дівчини *панночкою*, і шанобливе ставлення до неї, як не до своєї рівні (*зняв шапочку, поклонився*)». Підкреслюємо, що «в пору встановлення ранньопатріархальних норм парубки почувались зовсім інакше: заходили до хати, не знімаючи шапок, а почасти могли заходити й на конях, що донедавна практикувалось у весільнообрядовій інтерпретації» [12, 142-143].

В епоху енеоліту (IV-III тис. до н. е.) на території України відбулися великі соціальні зміни: на зміну матріархальним традиціям прийшли патріархальні. Цьому сприяв ряд передумов, зокрема, осілість племен, перехід до правильного скотарства й винайдення тяглової сили у господарстві. Осілість племен супроводжували численні війни між ними за території. Традиційність військового побуту цього часу на території України підтверджують кемі-обинські стели епохи енеоліту, або мідного віку (IV-III тис. до н.е.), зокрема їхнє військове спорядження, бойові сокири, скіпетри, підкови. Схоже, саме з таким подіями пов'язані колядки з мотивами захоплення чужих земель та здобування жінок під час військових походів. Наприклад, серед колядок з військовими мотивами є такі, у яких воїни вирушають у чужу землю по наречену для князя. Жінки у такому випадку повністю упокорюються чоловікам-здобувачам. У колядках також заходимо ідеалізацію військового побуту, що може бути пов'язаний з цим періодом. Лицар пускає *стріли-дробен дощик*, його меч виблискує, як сонце в хмарі [7, 55]. У подібних колядках ідеалізація образу коня очевидна. У таких текстах гіперболізовані також його можливості: «*Єк конем шмигнув, аж си Рим здригнув*» [9, 33], «*море перескочит, копитца не змочит*» [1, 227].

В епоху бронзи (II тис. до н.е.) відбулося удосконалення коліс та возів, винайдення човнів, що особливо сприяло розвитку чоловічих військових об'єднань. Про це свідчить військове спорядження того часу: наконечники до списів, бойові сокири, короткі мечі-кинджали, фібули-застібки тощо. Під час військових сутичок переможці вбивали чоловіків і забирали жінок силою. Саме з цим історичним періодом, припускаємо,

пов'язані мотиви колядок, у яких герой подорожує *мідними човнами* [7, 64] зі *срібним весельцем* [10, 41]. Веде коника в *сріблі*, підкованого *срібними підківками* [7, 58]. Меч у лицаря блищить, як *ясен місяць*, біла кошуля прана *срібним праничком*. Образ лицаря, як правило, незвичайний. У чужій землі він здобуває великі скарби й дарує їх своїм слугам: «*сукна – не міру, грошей – не ліку*» [4, 33-34], «*поля не міряні, гроші не лічені*» [3, 159-160].

Особливого розквіту військова ідея набула впродовж **доби раннього заліза (I тис. до н.е. – I тис. н.е.)**. На думку Віктора Давидюка, саме з часів раннього заліза колядно-щедрувальна традиція українців існує майже в незмінному вигляді [5, 68]. На території України у цей час домінували скотарські племена киммерійців, скіфів та сарматів, які мали добре розвинену військову організацію та існували за рахунок грабувань під час численних воєн. Їхніми бойовими обладунками були спис, лук, булава, бунчук. Уявлення епохи раннього заліза будувалися на віруваннях у тотемні зв'язки між родом і певним звіром чи птахом. Дослідники переконують, що, відповідно до родового тотема, скіфів пов'язували зі зміями, сарматів – з птахами (гайворонням), неврів – з вовками [5]. Тож збережені у колядках тотемні ознаки воїнів чи їх ворогів можуть свідчити про їх походження. Зокрема, зображення птахів, що супроводжують воїна-богатиря, у давнину могли слугувати ознакою зв'язку з племенами сарматів.

Роль священної птахи у колядках почасти виконує *орел* чи *сокіл*. / *Ой сивий орле*, / *високо літаш*, / *Високо літаш*, / *далеко видаш* [7, 44].

В українських колядках з військовими мотивами трапляються й фантастичні образи тварин. У піснях змальовуються *олениці з п'ятдесятьма рогами*, «*єдним тарельцем*» [7, 56] або «*тур-оленець, на голівці ж му девят рожечків*» [3, 239].

Військові мотиви колядок мають зв'язок і з **періодом розвитку слов'янського світу**. Перша українська й слов'янська держава була утворена у IV ст. антами. Згадки про них подають візантійські історики. «Слов'янами й антами не править один муж, але здавна живуть вони громадським правлінням і так усі справи, добрі чи лихі, вирішують спільно» [11, 408].

В епоху великого переселення народів, що почалася з IV ст. н.е., «територія України стає щитом Європи й приймає на себе найтяжчі удари азійських варварів (у V ст. – болгар, у VI ст. – обрив, у VII ст. – хозарів, у IX ст. – угрів, у X-XI ст. – печенігів)» [15, 126]. Тож населення, яке у цей час населяло простори України, впродовж довгих століть жило під натиском завойовників. Свідченнями тих подій є високі укріплення, вали, глибокі урвища, які у різних містах України можна побачити ще й

нині. Мотив облоги поселення легко вгадується також у колядках («Чи ти спиш, чи лежиш»): «...вже турки-вороги / І наш город обняли, / Наш городок обняли, / Наших діток забрали [2, 9].

Дослідники акцентують увагу також на зафіксованих у колядках походах на Візантію [15., 127] («А з поля, поля да туман устає»). Герой колядки «із вечора коня осідлав, А вже к світові під Царів град став. Ой, як б'є, тай б'є на Царів город: Цар ся дивує, хто то воює» [2, 9]. Відомо ж, що «походи на Візантію стали такою загрозою для країни, що її уряд шукав союзу з антами для боротьби проти іноземних ворогів імперії, зокрема аварів та болгар» [11, 408].

Список використаних джерел:

1. Гарасим Я. Нові записи з древньої Овруччини: огляд жанрів та сюжетів // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. Львів: Інститут Народознавства НАНУ, 1999. Вип. 2. Овруччина. 1995. – С. 225-244.
2. Героїчний епос українського народу: хрестоматія: навч. посіб. / [упор. та прим. О.М. Таланчук, Ф.С. Кислого]. – К., 1993. – С. 9.
3. Гнатюк В. Колядки і щедрівки // Етнографічний збірник. Львів, 1914. Т. I.
4. Гнатюк В. Колядки і щедрівки // Етнографічний збірник. Львів, 1914. Т. II.
5. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) / В. Давидюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 436 с.
6. Давидюк В. Історично-географічна атрибутивність щедрівок та колядок / В. Давидюк // Фольклористичні зошити. – Вип. 6. – 2003. – С. 123-148.
7. Народні пісні в записах Івана Вагилевича / Упор., вст. ст. і прим. М.Й. Шалати. – Київ: Музична Україна, 1983.
8. Народні пісні в записах Івана Манжури / Упор., вст. ст. і прим. Л.С. Каширіної. Київ: Музична Україна, 1974.
9. Народні пісні в записах Івана Нечуя-Левицького / Упор., вст. ст. і прим. О.І. Дея. Київ: Музична Україна, 1985.
10. Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записах / Упор., вст. ст. і прим. О.І. Дея, В.Г. Пінчука. – Київ: Музична Україна, 1974.
11. Оглоблин О. Рання історія України / О. Оглоблин // Енциклопедія українознавства. – К., 1995. – Т. 2. – С. 408.
12. Подолук С. Жінки в українському весіллі: етноісторична обумовленість / С. Подолук. – Луцьк, 2013. – 316 с.
13. Рыбаков Б. Язычество древних славян / Б. Рыбаков. – Москва: Наука, 1981. – 608 с.
14. Українська фольклористика. Словник-довідник / Укладання і загальна редакція Михайла Чернопилого. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 448 с.
15. Ярмоленко Н. Український усний героїчний епос: динаміка традиції: монографія / Н. Ярмоленко. – Черкаси, 2010. – 552 с.